

EĞİTİLEBİLİR ZİHİNSEL ENGELLİ OLAN VE OLMAYAN ÇOCUKLARIN ANNELERİNDE STRES, STRESLE BAŞA ÇIKMA VE KONTROL ODAĞININ KARŞILAŞTIRILMASI*

Emek Bilal**, İhsan Dağ***

ÖZET

Amaç: İlgili yazın incelendiğinde, zihinsel engelli çocuğa sahip olan annelerin yaşadığı bildirilen strese eşlik eden bazı kişilik özelliklerinin bulunduğu belirtilmektedir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı, eğitilebilir zihinsel engelli çocuğu olan annelerin yaşadıkları stres belirtileri ile stresle başa çıkma tarzları ve kontrol odağı inançları arasındaki ilişkiyi, zihinsel engelli çocuğa sahip olmayan annelerle karşılaştırmalı olarak incelemektir. **Yöntem:** Araştırmanın örneklemini Ankara'daki özel eğitim kurumlarına devam eden, birincil tanısı "eğitilebilir düzeyde zihinsel engelli" olan 83 engelli çocuk annesi ve yine Ankara'daki ilköğretim kurumlarına devam eden, bilinen fiziksel ya da zihinsel yetersizliği olmayan 91 çocuğun annesi oluşturmuştur. Böylece araştırma toplam 174 katılımcı ile yürütülmüştür. Hem çalışma hem de karşılaştırma grubundaki annelerin çocuklarının yaşı 7-12 arasında tutulmuştur. Katılımcılara Stres Belirtileri Ölçeği (SBÖ), Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ) ve Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ) uygulanmış, elde edilen puan ortalamaları karşılaştırılmıştır. **Bulgular:** Her iki gruptaki annelerin SBÖ'den aldıkları toplam ve alt faktör puanlarına uygulanan bağımsız gruplar için t testi sonuçları, engelli çocuğu olan annelerin bilişsel duygusal stres belirtilerini daha fazla yaşadıklarını göstermiştir. Aynı karşılaştırma iki grup arasında SBTÖ ve KOÖ toplam ve alt faktör puanları açısından anlamlı bir farklılaşma olmadığını göstermiştir. Aşamalı çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre ise, annelerin yaşadıkları toplam stres düzeyinin yordayıcıları olarak başa çıkma faktörlerinden çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım ve kendine güvenli yaklaşım saptanmıştır. **Tartışma:** Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ilgili yayınlar çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eğitilebilir zihinsel engelli çocuklar, stres, başa çıkma, kontrol odağı, anneler
SUMMARY: THE COMPARISON OF STRESS, LOCUS OF CONTROL AND COPING STYLES IN MOTHERS OF CHILDREN WITH MILD MENTAL DISABILITY AND IN MOTHERS OF TYPICALLY DEVELOPING CHILDREN

Objective: When the related literature is analyzed, it is realized that there are some personality traits accompanying the stress of the mothers of children with mental disability. The aim of this study is to explore the relationship between the level of stress and the coping styles and locus of control beliefs in mothers who have children with mild mental disability and the mothers with normal developing children.

Method: The sample of the study consisted of 83 mothers who have children with mild mental disability and whose children are attending to special education centers in Ankara and 91 mothers who have typically developing children and whose children are attending to elementary schools in Ankara. Thus, the study included totally 174 participants. The ages of the children in both groups were between 7-12. Mothers were evaluated with the Stress Self-assessment Checklist, Ways of Coping Scale (WCS) and Locus of Control Scale (LOC). **Results:** When the results of the t tests for independent groups were applied to the scores of both total and subscales, it was found that the mothers who had mentally handicapped children experienced more cognitive-affective stress symptoms. However, the analysis of groups indicated that there were significantly no meaningful differences in the total and subscales scores of WCS and LOC Scales between the two groups. The results of the stepwise multiple regression analysis showed that the self-confident and the submissive/self-blamed coping styles predicted the total stress level that the mothers experienced. **Discussion:** The results were discussed in the light of the related literature.

Key Words: Children with mild mental disability, stress, coping, locus of control, mothers

GİRİŞ

Bir çocuğun engelli olduğunun öğrenilmesi, yetersizliğin derecesi ne olursa olsun anababası için yüksek derecede stres verici bir olaydır. Bazı çalışmalar bir çocuğa engelli tanısı konmasının anababa için hem stres verici hem de tehdit edici

olduğunu göstermiştir (Faerstein 1981). Örneğin Shapiro (1983), gelişimsel ya da sağlık sorunları olan çocukların ailelerinin duygusal, kişisel ve kişiler arası alanlarda oldukça yüksek stres yaşadıklarını ortaya koymuştur.

Engelli bir çocuğa sahip olma uyum yapma çabası gerektiren, anababaların yaşam alanlarında ve aile üyelerinin rollerinde değişikliklere yol açabilen bir olay olduğundan önemli bir stres kaynağı olarak düşünülebilir. Belki de bu nedenle engelli çocukların ailelerinde yaşanan stres üzerine

* Bu araştırma, ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Tezsiz Yüksek Lisans Programının Dönem Projesi olarak yapılmıştır.

**Uzm. Psk., Gönül Özel Eğitim Merkezi, Ankara.

***Psk., Prof. Dr. Hacettepe Univ. Psikoloji Bl., Ankara.

Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi : 12 (2) 2005

oldukça geniş bir yazın vardır (Beckman 1991, Dyson 1991, Dyson 1997, Friedrich ve Friedrich 1981, Scott ve ark.1997, Walker ve ark. 1992). Yapılan çalışmaların bir kısmında engelli çocuğu olan aileler, engelli olmayan çocukların aileleriyle karşılaştırılmış ve bu ailelerin daha fazla stres yaşadıkları bulunmuştur (Dyson 1991, Dyson 1997, Goldberg ve ark. 1986, Pelchat ve ark. 1999). Diğer yandan bazı araştırmacılar ise zihinsel engelli çocuk anne/babalarının stres yaşasalar da, aileye ya da çocuğa ilişkin bazı özellikler nedeniyle yaşadıkları stresin çok yüksek düzeylerde olmadığını bulmuşlardır (Akkök 1989, Gowan ve ark. 1989, Haris ve McHale 1989, Salisbury 1987).

Engelli çocuk, belli gelişim alanları açısından yetersizlikten etkilenmiş olmasından dolayı anne ve babasına (özellikle birincil bakım sağlayıcısı anneye) değişen derecelerde bağımlıdır. Friedrich ve arkadaşları (1985), bir çocukta süregen bir bozukluğun var olmasının, anababalar tarafından sürekli başa çıkma gerektiren bir stres kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik zorluklar, bilgi eksikliği, aile üyelerinin değişen rolleri, evlilik ilişkilerinde ortaya çıkan gerginlik, sosyal aktivitelere katılımında azalma, zihinsel engelli bireye karşı toplumun tutumu gibi değişkenler engelli çocuğun aileleri üzerinde temel stres etkenleri olarak düşünülmüştür (Clubb 1991, Çavuşoğlu 1996, Dyson 1991, Dyson 1997, Shapiro 1983). Engelli çocuğun fiziksel boyutu ile gelişimsel kapasitesi arasındaki farklılık, engelin çocuğun akranları tarafından fark edilmesi, eğitimsel yerleştirme ve bakıcı sağlama sorunları, çocuğun gündelik yaşamını sürdürmeyle ilişkili bilgi eksikliği ve engelli çocuğun ergenlik öncesi sorunları ise özellikle okul yıllarında engelli çocuğun ailesinde stres yaratabilecek etkenlerdir (Dyson 1997).

İlgili yazın incelendiğinde, zihinsel engelli çocuğa sahip olan annelerin genel olarak yaşadığı bildirilen strese eşlik eden bazı kişilik özellikleri bulunmaktadır. Bunların başlıcaları duygu odaklı başa çıkma stratejilerinin kullanımı ve dış kontrol odağı inancıdır. Kökeni bilişsel kuramda olan "başa çıkma modeli", bireylerin stres verici durumları nasıl değerlendirdiklerinin ve başa çıkma sürecini nasıl etkinleştirdiklerinin önemine vurgu yapar (Friedrich ve ark. 1985). Başta Lazarus (1986) olmak üzere pek çok araştırmacı, strese başa çıkma yöntemlerinin şu iki çeşit işlevden

birine yönelik olduğunu ifade etmektedirler: 1. Sorun odaklı başa çıkma. Sorun içeren ve bu nedenle strese neden olan durumu değiştirmek. Diğer bir deyişle; doğrudan strese neden olan olaya, uyarıcıya ya da duruma yönelmek ve bunlarda değişim yaratmak.

2. Duygu odaklı başa çıkma. Durum değiştiremeyecek gibiyse, durumdan kaynaklı stres tepkilerine ya da duygulara yönelmek ve durumu değiştirmeksizin, duruma ilişkin duyguları değiştirmek (Akt: Onbaşıoğlu 2004).

Folkman ve arkadaşları (1986), sorun odaklı davranışların, durumu değiştirmeye yönelik, aktif, mantıklı, serinkanlı, bilinçli çabaları içerirken, duygulara yönelik yaklaşımların genellikle uzaklaşma, kendini kontrol etme, sosyal destek arama, kabullenme gibi yaklaşımları içerdiğini belirtmişlerdir (Akt: Şahin ve Durak 1995).

Zihinsel engelli çocuk anababalarında stres belirleyicilerinin araştırıldığı çalışmalarda duygu odaklı başa çıkma tarzları kullanımının, artmış depresyon, izolasyon ve eşle ilgili sorunlarla (Dunn ve ark. 2001) ve anneye ilişkin iyilik halinin azalmasıyla (Kim ve ark. 2003) ilişkili olduğu bildirilmiştir. Abbott ve Meredith (1986) de, engelli çocuğu olan ve olmayan anababaların kullandıkları başa çıkma stratejilerini karşılaştırmışlar ve engelli çocuğu olan ailelerin daha duygusal başa çıkma stratejileri kullandıklarını bildirmişlerdir.

Ailelerin engelli bir çocuğa sahip olmaları nedeniyle yaşadıkları strese başa çıkmada önemli etmenlerden biri krizi karşılamaya yönelik sahip oldukları iç ve dış kaynaklardır (Küçükler 2001). Kişinin inanç sisteminin/kontrol odağının, stresi hafifletmede ya da başa çıkma sürecinde içsel ve dışsal kaynakların algılanmasında kritik bir etken olduğu ise çeşitli araştırmalarla gösterilmiştir (Friedrich ve ark. 1985, McKinney ve Peterson 1987). Bu çalışmaların çoğunda dış kontrol odağı stresin yüksek seviyeleri ile ilişkili bulunurken, iç kontrol odağı inancı bireylerin daha doğrudan (soruna odaklı) başa çıkma stratejileri kullanmaya eğilimli oldukları ve kendini suçlama/kaçma yerine aktif sorun çözmenin sağlıklı profille oldukça yakından ilişkili olduğu bildirilmiştir (Carver ve ark. 1989, Frey ve ark.1989, Gomez 1998, Parkes 1984, Penley ve ark. 2002, Petrosky ve Birkimer 1991). Ancak özellikle belirli bir engeli olan çocukların aileleri ile yürütülmüş çalışma sayısı oldukça azdır.

Brandon (1992), otizmi olan çocukların anneleri ile zihinsel geriliği olan çocukların ailelerini karşılaştırmış ve zihinsel geriliği olan çocukların annelerinin diğer gruptaki annelere göre daha dış kontrol odaklı olduklarını bulmuştur. Akkök ve arkadaşları (1992) ise engelli bir çocuğa sahip anne-babalardaki stresin yordanması üzerine yaptıkları bir çalışmada, çocuğun engeli için kadere ve dışsal etkenlere atıf yapmanın stresi arttırdığı yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Amirkhan'a (1998) göre, yüklemeler doğrudan duyguları, dolaylı olarak da başa çıkma tarzlarını etkilemektedir. Dışsal, durağan ve kontrol edilemez yüklemeleri, kaçınmacı başa çıkma ile yakından ilişkili bulunmuştur. Amirkhan uyumlu başa çıkmayı artmış sorun çözme çabası, sosyal destek arama ve azalmış kaçınma ile tanımlamıştır. İçsel ve durağan olmayan nedensel yüklemeleri uyumlu başa çıkmanın yordayıcıları olarak tanımlamıştır. Benzer olarak başka araştırmacılar da içsel, durağan olmayan ve kontrol edilebilir yüklemeleri araçsal başa çıkma ile olumlu, kaçınmacı başa çıkma ile de olumsuz ilişkili rapor etmişlerdir (Baumgardner ve ark. 1986).

Bu araştırmanın amacı, zihinsel engelli çocuğu olan annelerin yaşadıkları stres belirtileri ile stresle başa çıkma tarzları ve kontrol odakları arasındaki ilişkiyi, zihinsel engelli bir çocuğa sahip olmayan annelerle karşılaştırmalı olarak incelemektir. Araştırmada daha özgül olarak; (1) zihinsel engelli çocuğa sahip olma ile stres belirtileri arasında bir ilişki olup olmadığının, bir diğer deyişle, araştırma grubundaki anneler ile karşılaştırma grubundaki annelerin stres düzeyi açısından farklılaşp farklılaşmadığının, (2) zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk annelerinin kontrol odağı ve kullandıkları başa çıkma stratejileri açısından farklılaşp farklılaşmadığının, (3) Stres Belirtileri Ölçeği (Das Gupta 1992)'nden alınan puanın yordayıcılarının, (4) tüm örneklemde sürekli ölçek değişkenlerinin, yani Stres Belirtileri Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (Folkman ve Lazarus 1980) ve Kontrol Odağı Ölçeği (Dağ 2002) puanlarının birbirleriyle ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmada engelli çocuğa ve annelere ait bazı değişkenlerin (engelli çocuğun cinsiyeti, ek engelinin olup olmadığı, normal ilköğretim okuluna gidip gitmediği, annenin çalışma durumu, çocuğa bakım vermede yardımcısının olup olmadığı) ölçek değişkenleri puan ortalamaları arasında farklılık yaratıp yaratmadığına da bakılmıştır.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırmaya Ankara'daki özel eğitim kurumlarına devam eden, birincil tanısı "eğitilebilir düzeyde zihinsel geriliği" (zeka bölümü 50-70) olan 7-12 yaş aralığında 83 çocuğun annesi katılımcı olarak; Ankara'daki ilköğretim kurumlarına devam eden, bilinen fiziksel ya da zihinsel bir yetersizliği olmayan 91 çocuk annesi de karşılaştırma grubu olarak alınmıştır. Böylece araştırma toplam 174 katılımcı ile yürütülmüştür.

Hem çalışma hem de karşılaştırma grubundaki annelerin çocuklarının yaşları 7-12 yaş aralığında tutulmuştur. Wilkler (1981), anababalar yaşlandığında ve daha az enerji düzeylerine sahip olduklarında fiziksel ya da psikolojik alanlarda devam eden engelli çocuğun bakım yükünün ek bir stres etkeni olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle zihinsel engelli çocukla geçirilen sürenin annenin stres düzeyini etkileyebileceği düşünülmüştür. Araştırma grubunu oluşturan annelerin engelli çocuklarının yaş ortalaması 9.25 (S= 2.14), kontrol grubunu oluşturan annelerin zihinsel engelli olmayan çocuklarının yaş ortalaması 9.31'dir (S= 1.62). Engelli çocukların % 54,2'si kız, % 45,8'i erkek; engelli olmayan çocukların % 59,3'ü kız, % 40,7'si erkektir.

Ailede birden fazla zihinsel engelli çocuk bulunmasının annelerin stres düzeylerini etkileyebileceği düşünüldüğünden, araştırma grubunu oluşturmuş annelerde sadece bir çocuğunun zihinsel engelli olma şartı da aranmıştır.

Araştırma kapsamına giren annelerin ve zihinsel engelli çocukların demografik özellikleri Tablo 1 - 2'de verilmiştir. Annelerin çalışma durumlarına bakıldığında, zihinsel engelli çocuğu olan annelerin % 14,5'inin, engelli olmayan çocuğu olan annelerin ise % 30,8'inin çalıştığı görülmüştür. Diğer yandan engelli çocuk annelerinin % 41,5'i çocuğun bakımında kendilerine baba dışında başka birinin yardım ettiğini, engelli olmayan çocuk annelerinin % 75,8'i de çocuklarının bakımını tek başlarına karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Zihinsel engelli çocukların % 77,2'si (n=61) özel eğitim kurumu dışında, normal bir ilköğretim okuluna devam etmekte iken, % 22,8'i (n=18) sadece özel eğitim kurumuna devam etmektedir. 4 zihinsel engelli çocuğun ilköğretime gidip gitmediği bilgisi, katılımcı annenin soruyu boş bırakması nedeniyle elde edilememiştir. Birincil tanısı zihinsel engelli çocukların % 20,5'

Tablo 1: Araştırma Kapsamında Yer Alan Annelerin Demografik Özellikleri

	Çalışma grubu		Karşılaştırma grubu	
	n= 83		n= 91	
	X	S	X	S
Anne yaşı	35.22	7.80	34.33	5.29
Anne eğitim düzeyi*	1.80	1.05	2.55	1.20
Ailenin gelir düzeyi	648.75	361.83	988.13	451.32
Ailedeki çocuk sayısı	2.35	1.02	2.12	.83
	n	%	n	%
Çalışma durumu				
Çalışıyor	12	14.5	28	30.8
Çalışmıyor	71	84.5	63	69.2
Medeni durum				
Evli	78	94.0	89	97.8
Boşanmış	3	3.6	2	2.2
Dul	2	2.4	-	-
Baba dışında yardımcı				
Var	34	41.0	22	24.2
Yok	48	57.8	69	75.8

* Eğitim düzeyi ilkököl 1, ortaokul 2, lise 3, üniversite 4, yüksek lisans 5 olarak puanlanmıştır.

inde ek bir engel varken, % 79,5'inde ek engel yoktur. Zihinsel engelli çocuk anneleri çocuğun sağlık raporu esas alınarak seçilmiştir ancak bunun yanı sıra bilgi formunda "zihinsel engelli çocuğunuz var mı?" sorusu da sorulmuştur. Engelli çocuk annelerinin % 79.5'i bu soruya evet yanıtı verirken % 20.5'i hayır yanıtını vermişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk annelerinin demografik özelliklerini belirlemek üzere araştırmacı tarafından araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan bilgi formu örnekleme uygulanmıştır.

Tablo 2: Araştırma Kapsamında Yer alan Çalışma Grubunun Özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Kız	45	54.2
	Erkek	38	45.8
Ek engel	Ek engeli var	17	20.5
	Ek engeli yok	66	79.5
İlköğretime gidiyor mu?	Gidiyor	61	77.2
	Gitmiyor	18	22.8

Stres Belirtileri Ölçeği

Zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk annelerinin stres belirtilerini değerlendirmek için Das Gupta (1992) tarafından stres durumundaki stres belirtilerini saptamak amacıyla geliştirilen (Akt: Hovardaoğlu 1997) Stres Belirtileri Ölçeğinin Türkçe formu kullanılmıştır. Stres Belirtileri Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama çalışmasında ölçeğin bilişsel-duyuşsal, fizyolojik ve ağrı-yakınma olmak üzere toplam 3 faktörden oluştuğu, iki yarım test güvenirliliğinin bütün faktörler için .62 - .73 arasında değiştiği bulunmuştur (Hovardaoğlu 1997). Uyarlama çalışmasında veriler lise, üniversite ve çalışan kişilerden toplanmıştır. Stres Belirtileri Ölçeği, 38 maddeden oluşan ve stres belirtilerinin değerlendirildiği 4'lü likert tipi bir ölçektir. Puanların artması, stres belirtilerinin sıklığında artış anlamına gelmektedir.

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği

Zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk annelerinin stresle başa çıkma tarzlarını değerlendirmek amacıyla Folkman ve Lazarus'un "Başa Çıkma Yolları Envanteri"nin Şahin ve Durak tarafından kısaltılmış 30 maddelik formu olan Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin

uyarlama çalışması üniversite örnekleminde yapılmıştır. Şahin ve Durak (1995), geçerlik güvenilirlik çalışmasında, ölçeğin kendine güvenli yaklaşım, çaresiz yaklaşım, boyun eğici yaklaşım, iyimser yaklaşım ve sosyal destek arama olmak üzere toplam 5 faktörden oluştuğunu bulmuşlardır. Cronbach Alfa iç tutarlık katsayılarının ise, iyimser yaklaşım için .49- .68, kendine güvenli yaklaşım için .62- .80, çaresiz yaklaşım için .64- .73, boyun eğici yaklaşım için .47- .72 ve sosyal destek arama faktörü için .45- .47 arasında olduğu belirtilmiştir.

Kontrol Odağı Ölçeği

Zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk annelerinin genellenmiş kontrol beklentilerinin içsellik-dışsallık boyutu üzerindeki konumlarını (kontrol odağı inançlarını) saptamak amacıyla, Rotter (1966) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlanması Dağ (1991) tarafından yapılmış olan "Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği"nin büyük ölçüde esas alınmasıyla, yine Dağ (2002) tarafından geliştirilmiş Likert formatı olan "Kontrol Odağı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları üniversite örnekleminde yapılmıştır. 5 dereceli Likert tipi cevaplanan 47 maddelik bu ölçeğin iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alfa = .92, test tekrar test güvenilirlik katsayısı .88 (sd = 89; p < .0001) olarak belirtilmiştir (Dağ 2002). KOÖ'nin geçerliğine ilişkin yapılan incelemelerde ölçeğin "kişisel kontrol", "şansa inanma", "çabalamanın anlamsızlığı", "kadercilik" ve "adil olmayan dünya inancı" olmak üzere 5 faktörden oluştuğu bulunmuştur (Dağ 2002).

İstatistiksel İşlem

Yukarıda sözü edilen 3 ölçek ve bilgi formu her bir kitapçıkta karışık biçimde sıralanarak bir araya getirilip, zihinsel engelli çocuğu olan katılımcılara devam ettikleri özel eğitim kurumları aracılığıyla uygulanmıştır. Uygulama öncesi engelli çocukların sağlık raporlarına bakılmış ve zeka bölümü 50-70 arası olan, 7-12 yaş çocukları seçilmiştir. Daha sonra bu çocukların annelerine uygulama, kurumda araştırmacı ya da engelli çocuğun bireysel eğitimcisi tarafından yapılmıştır. Karşılaştırma grubuna uygulama ise, Ankara'daki ilköğretim okullarında öğrenim gören 7-12 yaş çocuklar arasından seçilen öğrencilerin annelerine, araştırmacının kendi çevresindeki kişilerin aracılık yapmaları yoluyla ulaşılarak, yani sistematik bir yol izlenmeksizin yapılabilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada toplanan veriler SPSS 9.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Her iki gruptaki annelerin tüm ölçeklerdeki toplam puanları ile alt boyutlardan aldıkları puanların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'de özetlenmiştir. Zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk annelerinin stres belirtileri düzeyleri açısından karşılaştırılması amacıyla, katılımcıların Stres Belirtileri Ölçeğinin (SBÖ) toplam puanı ile ağrı yakınma, bilişsel-duyuşsal ve fizyolojik belirti faktör puanlarının ortalamaları arasında fark olup olmadığına bağımsız gruplar için t testi tekniği ile bakılmıştır. Sonuçlar iki grubun sadece SBÖ'nün bilişsel-duyuşsal alt ölçeğinden aldıkları puanlar açısından anlamlı bir fark gösterdiğine işaret etmiştir (t= 2.57 , sd= 130,76 , p< .05). Zihinsel engelli çocuk annelerinin bilişsel-duyuşsal faktöründen aldıkları puanların ortalamasının (X= 29.24, S= 8.43), zihinsel engelli olmayan çocuk annelerinin aynı faktörden aldıkları puanların ortalamasından (X= 26.19, S= 5.98) anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışma ve karşılaştırma grubundaki annelerin stresle başa çıkmada kullandıkları stratejileri karşılaştırmak amacıyla, Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeğinin alt ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında fark olup olmadığına bağımsız gruplar için t testi tekniği ile bakılmıştır. Sonuçlar iki grup arasında ölçeğin faktör puanları açısından anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir.

Her iki gruptaki annelerin kontrol odağı inancı açısından farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, Kontrol Odağı Ölçeği toplam puanlarının ve aynı ölçeğin 5 faktöründen aldıkları puanların ortalamaları arasında fark olup olmadığına bağımsız gruplar için t testi tekniği ile bakılmıştır. İki grup arasında ölçek toplam ve faktör puanları açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Araştırma kapsamında toplanan engelli çocuğa ait süreksiz değişkenlere (çocuğun cinsiyeti, ilköğretime gidip gitmediği, ek engelinin olup olmadığı) göre zihinsel engelli çocuk annelerinin stres belirtisi gösterme, stresle başa çıkma ve kontrol odağı puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığına bağımsız gruplar için t testi tekniği ile bakılmıştır (Tablo 4).

Tablo 3: Ölçeklerin Toplam Puanlarının ve Alt Boyutlarının Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri

Ölçekler/Alt ölçekler	X _{ÇALIŞMA}	S	X _{KONTROL}	S	t
Stres Belirtileri Ölçeği / Toplam Puan	65.17	2.05	62.21	11.05	1.25
Bilişsel-duyuşsal	29,24	8,43	26,19	5,98	2,57*
Fizyolojik belirti	15,61	4,00	14,98	2,71	1.12
Ağrı-yakınma	15,65	4,83	14,50	3,54	1.70
Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği / Toplam Puan	51.05	11.49	48.60	10.70	1.24
Kendine güvenli yaklaşım	14,15	4,58	14,06	4,50	.12
İyimser yaklaşım	9,58	2,90	9,26	3,24	.67
Çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım	12,25	5,19	11,26	4,63	1.26
Boyun eğici yaklaşım	7,96	3,83	6,87	3,76	1.82
Sosyal destek arama	7,38	2,77	7,21	2,43	.42
Kontrol Odağı Ölçeği /Toplam Puan	126.61	16.03	124.22	19.31	.76
Kişisel kontrol	47,03	11,27	45,55	10,98	.81
Şansa inanma	29,95	5,38	30,16	5,80	-.24
Çabalamanın anlamsızlığı	27,32	6,00	27,12	7,66	.19
Kadercilik	10,92	2,67	10,84	2,92	.19
Adil olmayan dünya inancı	11,12	3,68	11,31	3,27	-.35

(*)p< .05; (**)p< .01

Sonuçlar zihinsel engelli çocuğun cinsiyetinin, SBTÖ'nin kendine güvenli yaklaşım faktöründen alınan puanda anlamlı bir fark yarattığını göstermiştir (t= -2.44, sd= 71, p< .05). Zihinsel engelli çocuğun kız olduğu durumda, annelerin kendine güvenli yaklaşım faktöründen aldıkları puanların ortalamaları (X= 13.00, S=4.73), çocuğun erkek olduğu durumda annelerin aldıkları puanların ortalamasından (X=15.55, S=4.04) anlamlı derecede düşük çıkmıştır. Aynı analizin sonuçları zihinsel engelli çocuğun ilköğretime gidip gitmediğinin, zihinsel engelli çocuk annelerinin KOÖ'nin kişisel kontrol alt ölçeğinden aldıkları puanlarda anlamlı bir fark yarattığını göstermiştir (t= -2.63, sd= 66, p< .05). Zihinsel engelli çocuğun özel eğitim kurumu dışında ilköğretime de devam ettiği durumda annelerin kişisel kontrol faktöründen aldıkları puanların ortalamaları (X= 45.64, S=10.62), zihinsel engelli çocuğun ilköğretime gitmediği durumda annelerin aldıkları puanların ortalamasından (X=53.80, S=10.57) anlamlı derecede düşük çıkmıştır. Zihinsel engelli çocukta ek engelin olması, annelerin stres belirtisi gösterme, stresle başa çıkma ve kontrol odağı puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma yaratmamıştır. Zihinsel engelli çocuk annesinin çalışma durumuna bağlı olarak da konu edilen değişkenler açısından anlamlı bir farklılık

bulunmamıştır. Ancak karşılaştırma grubu annelerinde çalışma durumu boyun eğici yaklaşım ortalamaları arasında anlamlı bir fark yaratmıştır (Çalışan anneler: X= 5.59, S= 3.55; Çalışmayan anneler: X= 7.47, S= 3.74; t= -2.18, sd= 83, p< .05). Bu grupta çalışma durumu, KOÖ toplam, çabalamanın anlamsızlığı, kadercilik ve adil olmayan dünya inancı faktör puan ortalamalarında da anlamlı farklar yaratmıştır (sırasıyla t= -4.08, sd= 67, p< .001; t= -4.60, sd= 84, p< .001; t= -5.05, sd= 88, p< .001; t= -2.14, sd= 82, p< .05). Çalışan annelerin KOÖ toplam puan (X= 111.29, S= 19.47), çabalamanın anlamsızlığı faktör puan (X= 21.92, X= 5.12), kadercilik faktör puan (X= 8.74, S= 2.51) ve adil olmayan dünya inancı faktör puan ortalamaları (X= 10.25, S= 3.01), çalışmayan annelerin KOÖ toplam puan (X= 129.88, S= 16.46), çabalamanın anlamsızlığı faktör puan (X= 29.37, X=7.51), kadercilik faktör puan (X= 11.75, S= 2.62) ve adil olmayan dünya inancı faktör puan ortalamalarından (X= 11.84, S= 3.29) anlamlı biçimde düşük çıkmıştır.

Bağımsız gruplar için t testleri sonuçlarına göre, yardımcı olan engelli çocuk annelerinin SBO'nin fizyolojik belirti alt ölçeği puan ortalaması (X= 17.43, S= 4.75), çocuğun bakımını tek başına üstlenen engelli çocuk annelerinin puan ortalama-

Tablo 4: Bazı Demografik Değişkenlere Göre Bağımlı Ölçümler Üzerinde Grup Ortalamaları (Her hücrede üstte yazan değerler ortalamalar, altta parantez içinde yazan değerler ise standart sapma değerleridir. Demografik değişkenlerin düzeyleri arasında t testine göre en az $p < .05$ düzeyinde anlamlı fark bulunan değerler koyu renkte gösterilmiştir)

Ölçekler/Alt ölçekler	ÇALIŞMA GRUBUNDA										KARŞILAŞTIRMA GRUBUNDA					
	CİNSİYET		OKULA GİTME		EK ENGEL VAR MI?		ANNE ÇALIŞIYOR MU?		ANNEYE YARDIMCI		ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUK VAR MI?(ALGI)		ANNE ÇALIŞIYOR MU?		ANNEYE YARDIMCI	
	kız	erkek	gidiyor	gitmiyor	var	yok	evet	hayır	var	yok	var	yok	evet	hayır	var	yok
Stres Belirtileri Ölçeği / Toplam Puan	65.91 (15.70)	64.41 (17.65)	64.04 (16.10)	69.00 (16.95)	66.20 (18.12)	64.86 (16.26)	64.44 (10.70)	65.29 (17.40)	66.19 (16.36)	64.79 (17.01)	68.08 (17.51)	56.94 (10.03)	61.46 (10.48)	62.54 (11.36)	64.50 (12.14)	61.48 (10.67)
Bilişsel-duyuşsal	30.08 (7.56)	28.36 (9.29)	28.25 (8.36)	32.67 (7.52)	29.25 (9.26)	29.24 (8.28)	28.50 (6.13)	29.39 (8.84)	28.81 (8.59)	29.78 (8.40)	30.28 (8.75)	24.79 (5.06)	25.71 (5.63)	26.40 (6.16)	27.57 (6.33)	25.89 (5.91)
Fizyolojik belirti	16.05 (4.17)	15.06 (3.77)	15.40 (4.17)	16.53 (3.40)	14.57 (2.44)	15.87 (4.28)	16.50 (4.60)	15.46 (3.91)	17.43 (4.75)	14.37 (2.84)	16.24 (4.19)	13.14 (1.61)	15.19 (2.95)	14.88 (2.61)	16.22 (3.06)	14.64 (2.52)
Ağrı-yakınma	15.95 (4.89)	15.32 (4.81)	15.21 (4.50)	16.62 (5.33)	15.88 (5.39)	15.59 (4.72)	16.25 (2.99)	15.54 (5.11)	15.34 (4.57)	15.84 (5.10)	16.23 (4.80)	13.59 (4.47)	14.29 (2.94)	14.58 (3.78)	14.81 (4.88)	14.40 (3.01)
Stresle Başa Çıkma Tarzları / Ölçeği Faktörleri																
Kendine güvenli yaklaşım	13.00 (4.73)	15.55 (4.04)	14.21 (4.41)	12.88 (5.12)	16.07 (3.83)	13.69 (4.66)	12.33 (4.23)	14.51 (4.60)	13.00 (3.70)	14.81 (5.00)	14.21 (4.73)	13.93 (4.10)	14.54 (3.69)	13.83 (4.87)	14.65 (3.96)	13.86 (4.68)
İyimser yaklaşım	9.21 (3.10)	10.00 (2.64)	9.72 (2.55)	8.71 (3.98)	10.18 (2.58)	9.42 (2.98)	9.08 (2.27)	9.67 (3.00)	9.26 (2.85)	9.75 (2.93)	9.51 (2.94)	9.88 (2.80)	8.52 (2.26)	9.59 (3.56)	8.86 (1.86)	9.39 (3.59)
Çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım	12.07 (5.57)	12.45 (4.76)	11.81 (5.21)	13.78 (5.10)	13.00 (4.81)	12.05 (5.30)	10.67 (5.21)	12.56 (5.17)	12.07 (4.90)	12.33 (5.46)	12.39 (4.83)	11.64 (6.67)	10.21 (3.32)	11.67 (5.02)	11.81 (4.73)	11.08 (4.63)
Boyun eğici yaklaşım	8.00 (3.56)	7.91 (4.18)	7.71 (3.49)	3.49 (4.77)	8.94 (4.58)	7.70 (3.60)	7.42 (3.29)	8.06 (3.94)	7.90 (3.54)	7.91 (4.06)	8.16 (3.80)	7.13 (3.96)	5.59 (3.55)	7.47 (3.74)	7.21 (3.90)	6.77 (3.75)
Sosyal destek arama	7.36 (2.97)	7.41 (2.55)	7.47 (2.85)	7.00 (2.42)	7.88 (2.70)	7.26 (2.80)	7.83 (2.04)	7.30 (2.89)	7.48 (2.33)	7.30 (3.09)	7.31 (2.93)	7.69 (2.09)	7.00 (2.77)	7.31 (2.29)	7.45 (2.46)	7.13 (2.44)
Kontrol Odağı Ölçeği / Toplam Puan	126.75 (16.23)	126.45 (16.09)	124.75 (15.49)	134.36 (16.32)	122.25 (18.72)	127.67 (15.33)	131.20 (17.74)	125.71 (15.71)	129.72 (17.05)	124.63 (15.33)	126.19 (16.42)	128.15 (15.04)	111.29 (19.47)	129.88 (16.46)	118.50 (21.75)	125.67 (18.58)
Kişisel kontrol	46.74 (10.70)	47.37 (12.08)	45.64 (10.62)	53.80 (10.57)	46.25 (11.77)	47.25 (11.22)	51.80 (13.48)	46.25 (10.79)	51.06 (10.34)	44.13 (11.12)	46.54 (10.92)	49.00 (12.81)	43.80 (10.45)	46.34 (11.21)	44.89 (8.55)	45.75 (11.63)
Şansa inanma	30.26 (5.44)	29.59 (5.37)	29.83 (5.48)	31.40 (4.48)	29.62 (6.47)	30.02 (5.17)	31.82 (3.76)	29.61 (5.58)	30.10 (5.12)	29.81 (5.68)	29.84 (5.68)	30.31 (4.30)	28.59 (5.36)	30.88 (5.90)	31.05 (4.81)	29.91 (6.06)
Çabalamanın anlamsızlığı	26.83 (6.00)	27.89 (6.04)	26.96 (6.13)	28.28 (6.01)	25.73 (5.54)	27.71 (6.09)	27.75 (6.78)	27.25 (5.91)	26.34 (4.94)	27.91 (6.66)	27.70 (6.12)	26.00 (5.56)	21.92 (5.12)	29.37 (7.51)	24.90 (7.64)	27.79 (7.59)
Kadercilik	10.48 (2.61)	11.47 (2.67)	10.95 (2.74)	10.44 (2.59)	11.31 (2.57)	10.83 (2.70)	9.83 (3.19)	11.12 (2.54)	10.19 (2.69)	11.35 (2.59)	10.94 (2.63)	10.88 (2.89)	8.74 (2.51)	11.75 (2.62)	10.41 (3.57)	10.99 (2.70)
Adil olmayan dünya inancı	10.90 (3.40)	11.35 (4.00)	11.00 (3.50)	12.00 (4.21)	10.76 (3.77)	11.21 (3.68)	11.25 (3.60)	11.09 (3.72)	11.47 (3.31)	10.95 (3.93)	11.34 (3.76)	10.07 (3.20)	10.25 (3.01)	11.84 (3.29)	11.00 (3.22)	11.41 (3.31)

sından ($X = 14.36$, $S = 2.83$) daha yüksektir ve bu fark istatistiksel açıdan anlamlıdır ($t = 3.06$, $sd = 40.14$, $p < .01$). Yine, yardımcı olan engelli çocuk annelerinin KOÖ'nin kişisel kontrol faktör puan ortalaması ($X = 51.06$, $S = 10.34$), çocuğun bakımını tek başına üstlenen engelli çocuk annelerinin puan ortalamasından ($X = 44.13$, $S = 11.12$) anlamlı derecede yüksek çıkmıştır ($t = 2.67$, $sd = 68$, $p < .01$). Benzer bir bulgu engelli olmayan çocuk annelerinde de bulunmuştur. Yardımcı durumları bu grup annelerinin fizyolojik belirti faktöründen aldıkları puan ortalamalarında anlamlı bir fark yaratmıştır (Yardımcısı olan: $X = 16.22$, $S = 3.06$; Yardımcısı olmayan: $X = 14.64$, $S = 2.52$; $t = 2.58$, $sd = 82$, $p < .05$). Zihinsel engelli çocuk annelerine kişisel bilgi formunda sorulan "zihinsel engelli

çocuğunuz var mı?" sorusuna verilen yanıtın, ölçek değişkenlerinden alınan puanların ortalamaları arasında fark yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız gruplar için t testi sonuçları, annenin algısının SBÖ toplam puan ve bilişsel duyuşsal, fizyolojik belirti ve ağrı yakınma faktör puanları ortalamaları arasında anlamlı farklılaşmalar olduğunu göstermiştir. Soruya "evet" yanıtını veren annelerin SBÖ toplam puan ortalamaları ($X = 68.08$, $S = 17.51$), bilişsel duyuşsal faktör puan ortalamaları ($X = 30.28$, $S = 8.75$), fizyolojik belirti faktör puan ortalamaları ($X = 16.24$, $S = 4.18$) ve ağrı yakınma faktör puan ortalamaları ($X = 16.23$, $S = 4.80$), "hayır" yanıtını veren annelerin SBÖ toplam ($X = 56.94$, $S = 10.03$), bilişsel duyuşsal faktör ($X = 24.78$,

S= 5.06), fizyolojik belirti faktör (X= 13.14, S= 1.61) ve ağrı yakınma faktör puan ortalamalarından (X= 13.59, S= 4.47) anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır (sırasıyla t= 3.18, sd= 49.51, p< .01; t= 3.12, sd= 33.87, p< .01; t= 4.36, sd= 56.16, p< .01; t= 2.03, sd= 75, p< .05).

Zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk annelerinin SBÖ'nden aldıkları puanların yordayıcılarını araştırmak amacıyla, analize Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Kontrol Odağı Ölçeği alt boyutları, ailedeki çocuk sayısı, engelli olan ve olmayan çocuğun yaşı, ailenin gelir düzeyi katılarak aşamalı çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize ilişkin sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5'de verilen sonuçlara göre, her iki grup annenin stres belirtisi gösterme derecelerini yordamada başa çıkma faktörlerinden çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım ve kendine güvenli yaklaşım regresyon denkleminde giren faktörlerdir. Tek başına çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım faktörünün toplam varyanstaki açıklama oranı yaklaşık % 9'dur ve bu değer anlamlıdır, F (1,173) = 16.82, p< .001. Çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım ile kendine güvenli yaklaşımın birlikte toplam varyanstaki açıklama oranı ise % 11 ile yine anlamlıdır, F (2,173) = 10.92, p< .001.

Son olarak anne yaşı ve engelli çocuğun yaşı ile sürekli ölçek değişkenlerinin birbirleri arasındaki korelasyonlara Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği ile bakılmıştır. Tablo 5'de verilen sonuçlara göre, ölçeklerin alt faktörleri arasında anlamlı korelasyonlar bulunmuştur. Annenin yaşı ile KOÖ alt faktörlerinden "çabalamanın anlamsızlığı" ve "kadercilik" faktörleri arasında negatif bir korelasyon gözlenmiştir

(sırasıyla, r= - .230 , p< .01; r= - .309 , p< .01). Kadercilik alt faktörünün kişisel kontrol faktörüyle arasındaki korelasyon -.275 (p< .01)'dir. SBÖ toplam puanı ile ölçeğin alt faktörleri olan bilişsel duyuşsal, fizyolojik belirti ve ağrı yakınma faktörleri arasında pozitif ve anlamlı korelasyonların olması (sırasıyla r= .942, p< .01 ; r= .743, p< .01 ; r= .846, p< .01) ölçeğin güvenilirliğini desteklemiştir. Yine SBÖ toplam puanı, stresle başa çıkma tarzlarından kendine güvenli yaklaşımla negatif (r= -.182, p< .05), çaresiz kendini suçlayıcı yaklaşımla pozitif (r= .343, p< .01) ve KOÖ alt faktörlerinden şansa inanma ile yine pozitif (r= .181, p< .05) ilişki göstermiştir. KOÖ toplam puanının başa çıkma tarzlarından çaresiz kendini suçlayıcı yaklaşımla arasındaki korelasyon .304 (p< .01), boyun eğici yaklaşımla ise .360 (p< .01) olup, anlamlıdır. Bu iki başa çıkma tarzı KOÖ'nin kişisel kontrol hariç diğer alt faktörleriyle de pozitif korelasyon göstermiştir (Tablo 6).

TARTIŞMA

Son yıllarda zihinsel engelli çocuk anababalarının yaşadıkları psikolojik zorluklara gittikçe artan bir ilgi vardır. Bu çalışmada da eğitilebilir zihinsel engelli çocuk anneleri ile bilinen herhangi bir fiziksel ya da zihinsel yetersizliği olmayan çocukların anneleri yaşadıkları stres belirtileri gösterme düzeyleri, stresle başa çıkmada kullandıkları başa çıkma tarzları ve kontrol odakları açısından karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen bulgular, zihinsel engelli olmayan çocuk anneleriyle karşılaştırıldığında zihinsel engelli çocuk annelerinin bilişsel duyuşsal stres belirtilerini daha fazla yaşadıklarını göstermiştir. Bu bulgu, yazında engelli çocuk annelerinin zihinsel engelli olmayan çocuk annelerine göre daha fazla stres

Tablo 5: Çalışma ve Karşılaştırma Grubu Annelerinde Stres Belirtilerinin Yordanmasında Sürekli Ölçek Değişkenlerinin ve Bazı Demografik Değişkenlerin Katkıları

Yordayıcı Değişkenler	B	Beta	T
Sabit	53.774		21.196*
Çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım	.825	.298	4.101*
Sabit	60.534		15.075*
Çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım	.820	.296	4.117*
Kendine güvenli yaklaşım	- .475	- .155	- 2.157**

* p< .001, R= .298, R²= .089

** p< .05, R= .336, R²= .113

yaşadıkları yönündeki kimi bulguları (Cummins ve ark. 1966, Dyson 1991, Dyson 1997, Friedrich ve Friedrich 1981, Goldberg ve ark. 1986, Kazak ve Marvin 1984, Pelchat ve ark. 1999) desteklemektedir. Diğer yandan, iki grup Stres Belirtileri Ölçeği toplam puanından aldıkları ortalamalar açısından anlamlı biçimde farklılaşmamışlardır. Aslında bu bulgu da engelli çocuk annelerinin stresin çok yüksek düzeylerini yaşamadıklarını belirten önceki araştırma bulguları (Gowan ve ark. 1989, Haris ve McHale 1989, Salisbury 1987) ile tutarlıdır. Bu bulgunun nedenleri engelli çocuğun engel derecesinin hafif olması, %79,5'inde ek engelin olmaması ve % 77,2'sinin normal bir ilköğretim okuluna devam ediyor olması olabilir. Engelli çocuğu olmayan annelerin % 30.8'i çalışırken, engelli çocuğu olan annelerin sadece %14.5'inin çalışmaktadır. Bu durumun engelli çocuğu olan annelerde bakım vermenin stresini azaltmış olabileceğini düşündürmüştür. Ayrıca engelli çocuk annelerinin % 41.5'ine çocuğun bakımında baba dışında başka birinin yardım ettiği, engelli olmayan çocuk annelerinin % 75.8'inin ise çocuklarının bakımını tek başlarına karşıladıkları düşünülürse stres belirtileri toplam puanı açısından zihinsel engelli olmayan çocuk annelerine göre farklılaşmanın olmaması daha anlaşılır hale gelmektedir. Ancak, anneye çocuğun bakımında yardım eden birinin olmasının strese karşı koruyucu olabileceği ve bu nedenle stres belirtilerinde azalmayla ilişkili olabileceği düşünülmüş olsa da, bu durum çalışmamızdaki her iki gruptaki annelerin fizyolojik belirti puanlarında yükselmeye ilişkili bulunmuştur. Anneler yardımcıları olsa da, okul yaşındaki çocuklarının sorunları sebebiyle stres belirtileri yaşıyor olabilirler. Ayrıca çocuğun bakımında yardım eden kişi ya da kişileri sosyal destek kaynağı olarak algılayıp algılamadıkları da karıştırıcı bir değişken olabilir.

Araştırmanın sonucunda zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk anneleri Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeğinin alt ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamaları açısından anlamlı olarak farklılaşmamışlardır ki bu, ilgili yazında engelli çocuk annelerinin daha sıklıkla duygu odaklı başa çıkma tarzlarını kullandıklarına yönelik araştırma sonuçlarını (Abbott ve Meredith 1986, Schilling ve ark. 1985) desteklememiştir. Aynı zamanda iki grubun kontrol odağı inancı açısından da farklılaşmamış olması, az sayıdaki ilgili yayın bulgularını da desteklememiştir (Brandon 1992). Bu bulgu, kontrol odağı inancının erken yaşlarda oluşma-

sından dolayı değişime dirençli bir yapı olduğunu ve her ne kadar stres verici olsa da zihinsel engelli bir çocuğa sahip olmanın bu yapı üzerinde değişim yaratmayabileceğini düşündürmüştür. Çalışmanın deseni gereği engelli çocuk annelerinin engelli çocuğun doğumundan önceki kontrol odağı inançlarına ilişkin elimizde bir veri olmadığından, kontrol odağının görece kalıcılığından dolayı mı gruplar arası farklılaşma olmadığı bir tartışma konusudur. Diğer yandan çalışmamızda engelli çocuğu özel eğitim dışında ilköğretime de devam eden annelerde, diğer annelere göre kişisel kontrolün daha düşük olduğuna yönelik bir bulgu elde edilmiştir. Engelli çocuğun okula gitmesi, içine girdiği çevreden ona yönelik ek beklentileri de beraberinde getirecektir ve çocuğun karşılanması gereken ihtiyaçları artacaktır. Sorumluluğu paylaşacak bir öğretmenin varlığı olaylar üzerindeki kontrolü dış etkenlere bırakma eğilimi yaratmış olabilir.

İlgili yazında yer alan birçok çalışmada ana-babaya ait iyilik halinin engelli çocuğun özellikleri ile oldukça ilişkili olduğu belirtilmiştir (Akkök ve ark. 1992, Frey ve ark. 1989, Gowan ve ark. 1989, Haris ve McHale 1989). Çalışmamızda stres belirtileri açısından engelli çocuğun cinsiyeti gruplar arasında herhangi bir farklılık yaratmamıştır. Ayrıca çocuğun yaşı ile stres belirtileri arasında da anlamlı bir korelasyon gözlenmemiştir. Bu durum, engelli çocuk ailelerinde stresi açıklamada ailenin ulaşılabilir kaynaklarının, çocuğun özelliklerinden daha önemli olduğunu söyleyen araştırmaları akla getirmektedir (Saloviita ve ark. 2003). Diğer yandan, stresle başa çıkma tarzları açısından zihinsel engelli çocuğun erkek olduğu durumda annelerin, kız engelli çocuk annelerine göre kendine güvenli yaklaşımı daha fazla kullandıklarına yönelik bir bulgu elde edilmiştir. Bunun nedeni, temel yaşam becerilerini kazanmış olan eğitilebilir engelli çocuğun geleceğine ilişkin kaygılarda, annelerin çocuğun erkek olmasını bir avantaj olarak görüyor olması gibi kültürel bir etken olabilir. Ayrıca çalışmamıza katılmış olan kız engelli çocuk annelerinin % 35.6'sı, erkek çocuk annelerinin % 47.4'ü çocuğun bakımında kendilerine yardım eden birinin olduğunu ifade etmişlerdir. Erkek engelli çocuk annelerinin yardımcılarının daha fazla olması da başa çıkmada kendine güvenli yaklaşımı benimsemelerinde etkili olmuş olabilir. Başa çıkma tarzlarının seçiminde engelli çocuğun ilköğretime devam edip etmemesinin, ek engelinin olup

Tablo 6: Sürekli Ölçek Değişkenlerinin Birbirleriyle Olan Korelasyonları

	Anne Yaşı	ENGÇ Yaşı	SBO Top	Bilişsel Duyusal	Fizyolojik Belirti	Ağrı Yakınma	Kendine Güvenli Yak.	İyimser Yak.	Çağresiz Kendini Suçlama	Boyun Eğici Yak.	Sosyal Destek Arama	Koo Toplam Puan	Kişisel Kontrol	Şansa İnanma	Çabalamanın Anlamsızlığı	Kadercilik	Adil Olmayan Dünya İnanç
Anne Yaşı	1,000														**	**	
ENGÇ Yaşı	,181	1,000															
SBO Top	-,070	0,37	1,00	**	**	**	*		**					*			
Bilişsel Duyusal	-,141	,077	,942*	1,000	**	**	*		**	*				*			
Fizyolojik Belirti	-,042	,002	,743*	,640*	1,000	**	**	**	**				*				
Ağrı Yakınma	-,106	-,071	,846*	,749*	,474*	1,000			**	*							
Kendine Güvenli Yak.	-,061	,012	,182*	-,208*	-,258*	-,123	1,000	**			**		**				
İyimser Yak.	,067	-,063	,115	-,141	-,225*	-,013	,594*	1,000		*			**	*			
Çağresiz Kendini Suçlama	-,151	,059	,343*	,383*	,236*	,365*	-,014	,045	1,000	**		**		**	**	**	**
Boyun Eğici Yak.	,028	-,068	,161	,172*	,066	,174*	-,081	,157	,584*	1,000		**		**	**	**	**
Sosyal Destek Arama	,039	,114	,044	-,042	-,157	-,047	,260*	,186*	-,088	-,090	1,000						
Koo Toplam Puan	-,154	,035	,109	,158	,146	,089	-,179	-,131	,304*	,360*	-,065	1,000	**	**	**	*	**
Kişisel Kontrol	-,041	-,135	,035	,052	,172*	-,005	-,338	-,243*	-,062	,023	-,133	,626*	1,000	**		**	
Şansa İnanma	-,060	,016	,181*	,185*	,141	,137	-,161	-,179*	,213*	,324*	,094	,760*	356*	1,000	**		**
Çabalamanın Anlamsızlığı	-,230*	,009	,153	,158	,032	,153	,083	,078	,397*	,371*	-,067	,598*	-,122	,424*	1,000	**	**
Kadercilik	-,309*	-,032	,079	,123	-,129	,126	,139	,113	,312*	,273*	-,103	,186*	-,275*	,037	,507*	1,000	
Adil Olmayan Dünya İnanç	-,008	,119	,008	,036	,054	-,099	-,157	-,078	,335*	,363*	-,037	,522*	-,023	,417*	,505*	,110	1,000

** . 0.01 düzeyinde anlamlı (2 – tailed).

* . 0,05 düzeyinde anlamlı (2 – tailed).

olmamasının, annenin çalışma ve yardımcı durumunun etkili olmadığı görülmüştür. Diğer yandan karşılaştırma grubundaki çalışmayan annelerin stresle başa çıkmada daha fazla boyun eğici yaklaşımı benimsiyor oldukları ve daha dış kontrol odağı inançlı oldukları görülmektedir. Çalışan annelerin çalışmayan annelerden farklı olarak çalıştıkları alanda da bir kimlikleri vardır. Bu kimlikleri öz saygıya ve iç kontrol odağına hizmet ediyor olabilir.

Çalışmamızda, “Zihinsel engelli çocuğunuz var mı?” sorusuna “evet” yanıtını verme SBÖ toplam ve faktör puanlarında anlamlı bir yükselme yaratmıştır. Soruya verilen yanıt çocuğun engeli kabullenmenin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu durumda, engeli kabul etmenin stres belirtilerinde artışla ilişkili olması beklendiği bir bulgudur.

Uygulanan aşamalı çoklu regresyon analizinde annelerin yaşadıkları toplam stres belirtileri düzeyinin yordayıcıları olarak başa çıkma faktörlerinden çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım ve kendine güvenli yaklaşım saptanmıştır. Yani, çalışma ve karşılaştırma grupları arasında bu boyutlar üzerinde fark saptanmazken, tüm grup dikkate alındığında bu iki başa çıkma boyutu annelerin yaşadıkları toplam stres belirtileri düzeyinin yordayıcısı olarak bulunmuştur. Çaresiz kendini suçlayıcı yaklaşım stres belirtileri düzeyindeki yüksekliği yordarken, kendine güvenli yaklaşım stres belirtileri düzeyindeki düşüklüğü yordamaktadır. Bu sonuç, başa çıkma sürecinde çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım gibi duygu odaklı bir tarz kullanımının stres belirtileri gösterme ile ilişkili olabileceği (Duygun ve Sezgin 2003, Penley ve ark. 2002) ve anneye ilişkin iyilik halini azalttığı (Kim ve ark. 2003) bulgularını desteklemektedir. Zihinsel/fiziksel bir yetersizliği bulunsa da bulunmasa da çocuk yetiştirme sürecinin anneye getirdiği stres, annenin başa çıkmada kendine güvenli bir yaklaşım benimsemiği durumda daha kontrol edilebilir duruma geliyor olabilir. Bu sayede anne herhangi bir stres verici durumu üstesinden gelinebilir olarak algılayabilir, daha sağlıklı başa çıkabilir ve daha az stres belirtisi yaşayabilir.

Annenin yaşı ile Kontrol Odağı Ölçeği alt faktörlerinden “çabalamanın anlamsızlığı” ve “kadercilik” faktörleri arasındaki negatif korelasyon, çalışma örneklemini oluşturan annelerin ilerleyen zamanla bir çocuğa sahip olmanın getirdiği stresle başa çıkabildiklerini gördükçe kadercilikten uzaklaşmış

ve daha içsel odaklı davranmaya eğilimli hale gelmiş olabileceklerini düşündürmüştür. Çabalama yükledikleri anlam bu alanda önceki çabalarının yaşamlarındaki işlevsel etkilerinden kaynaklanıyor olabilir. SBÖ toplam puanının, başa çıkma tarzlarından kendine güvenli yaklaşımla negatif korelasyon göstermiş olması ve çaresiz-kendini suçlayıcı gibi duygu odaklı bir başa çıkma mekanizmasının SBÖ toplam puanı ile arasındaki pozitif korelasyon, başa çıkmada kendine güvenli yaklaşım gibi sorun odaklı mekanizmaların iyi bir genel sağlık durumu ve psikolojik açıdan sağlıklı profile yakından ilişkili olduğunu söyleyen yazındaki çalışmalarla (Frey ve ark. 1989, Penley ve ark. 2002) tutarlı bir bulgudur. Stresle başa çıkma tarzlarından çaresiz kendini suçlayıcı ve boyun eğici yaklaşımlar, KOÖ toplam puanı ile şansa inanma, çabalamanın anlamsızlığı, kadercilik ve adil olmayan dünya inancı alt faktörleriyle pozitif korelasyon göstermiştir. Bu korelasyonlar, başa çıkma sürecinde durumu değiştirmeye yönelik aktif rolü olmayan yaklaşımları kullanan annelerin, duruma kontrol edilemez şekilde bir yüklem yapabileceklerini ve kontrolü kader, şans gibi dış odaklarda algılayabileceklerini düşündürmüştür.

Patterson (1988)’a göre ailesel başa çıkma çabalarının amacı talepler ve kaynaklar arasındaki dengeyi kurmak ya da var olan dengeyi sürdürmektir (Akt. Taanila ve ark. 2002). Aile taleplerinin sayısını/yoğunluğunu azaltarak (örneğin, anne çocuğuna bakmak için işini bırakarak) ya da yeni/ek kaynaklar elde etmeye çalışarak (örneğin, çocuğun yetersizliği hakkında yeni bilgiler edinerek) bu dengeyi sağlar/sürdürür (Taanila ve ark. 2002). Zihinsel engelli bir çocuğa sahip annelerin gereksinim duydukları konuların belirlenmesi ve bu konularda yakın çevrelerindeki uzmanlardan destek almaları yaşadıkları stres belirtilerini azaltmada etkili olabilir. Bu nedenle engelli çocuk ailelerine yapılacak toplumsal hizmetlerde ailesel başa çıkma kaynaklarının artırılmasının, ailelerin zihinsel engelin doğası hakkında yeterli biçimde bilgilendirilmesinin engelli çocuğu kabullenme sürecindeki öneminin, özel eğitim alanında yer alan uzmanlar tarafından göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmada, engelli çocukların geniş gelişimsel farklılıklarının sonuçları etkilememesi için yaş aralığı 7-12 arasında tutulmuştur, ancak ailelerde sosyoekonomik olumsuzluklara ilişkili olası stres etkisi yönetsel sorunlardan dolayı

yeterli şekilde kontrol edilememiştir. Karıştırıcı bir değişken olabileceğinden, engelli çocuğa tanının ne zaman konduğu bilgisinin, yani annenin tanıyı ne zaman öğrenmiş olduğuna yönelik bilginin alınmamış olması da çalışmanın kısıtlılıklarındandır. Ayrıca, engelli bir çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları stresi diğer stres etkenlerini yeterli biçimde kontrol etmeden, sadece zihinsel engelli çocuğa bağlamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu nedenle, engelli çocuk ailelerinde stres belirtilerini etkileyebilecek değişkenlerin belirlenmesine yönelik yapılacak ileri araştırmalarda, çocuğun engel derecesinin farklı düzeylerinin bir değişken olarak alınması, bu konuya açıklık kazandırmada yardımcı olabilir. Örneğin, zihinsel engel dışında farklı süregen bir rahatsızlığı olan çocuk annelerinin, zihinsel engelli olmayan çocuk annelerinden sonra ikinci bir kontrol grubu olarak kullanılacağı araştırmalar engelli çocuk annelerinde yaşanan stresi anlamada yardımcı olabilir. Araştırmaya alınan çocukların zeka düzeylerinin standart olarak (ya da aynı ölçüm aracı ile) değerlendirilmemiş olması da bu çalışmanın bir kısıtlılığı olarak düşünülmüştür.

Sonuç olarak, zihinsel engelli çocuğu olan annelerin yaşadıkları stres düzeyi ile stresle başa çıkma tarzları ve kontrol odakları arasındaki ilişkiyi, zihinsel engelli bir çocuğa sahip olmayan annelerle karşılaştırmalı olarak incelemenin amaçlandığı bu araştırmada toplanan veriler, engelli çocuğu olan annelerin bilişsel duyuşsal stres belirtilerini daha fazla yaşadıklarını göstermiştir. Annelerin yaşadıkları toplam stres düzeyinin yordayıcıları olarak da başa çıkma faktör-lerinden çaresiz-kendini suçlayıcı yaklaşım ve kendine güvenli yaklaşım saptanmıştır. Çaresiz kendini suçlayıcı yaklaşım stres belirtileri düzeyindeki yüksekliği yordarken, kendine güvenli yaklaşım stres belirtileri düzeyindeki düşüklüğü yordamaktadır. Ayrıca, demografik değişkenlere göre ölçülen bazı kişilik değişkenleri üzerinde anlamlı grup farkları bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Abbott DA, Meredith A (1986) Strengths of parents with retarded children. *Family Relations* 35: 371-375.
- Akkök F (1989) Özürlü bir çocuğa sahip anne babaların kaygı ve endişe düzeyini ölçme aracının güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Psikoloji Dergisi* 7: 26-38.
- Akkök F, Aşkar P, Karancı AN (1992) Özürlü bir çocuğa sahip anne-babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi* 1: 8-12.
- Amirkhan JH (1998) Attributions as predictors of coping and distress. *Pers Soc Psychol Bull* 24: 1006-1018.

Baumgardner AH, Heppner PP, Arkin RM (1986) Role of causal attribution in personal problem solving. *J Pers Soc Psychol* 50: 636-643.

Beckman PJ (1991) Comparison of mothers' and fathers' perceptions of the effect of young children with and without disabilities. *Am J Ment Retard* 95: 585-595.

Brandon LA (1992) Families of children with autism and families of children with Mental Retardation: Relationships among needs, attributes and locus of control. Unpublished doctorate thesis, The University of North Carolina.

Carver CS, Scheier MF, Weintraub JK (1989) Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *J Pers Soc Psychol* 56: 267-283.

Clubb RL (1991) Chronic sorrow: Adaptation patterns of parents with chronically ill children. *Pediatric Nursing* 17: 461-465.

Cummings ST, Bayley HC, Rie HE (1966) Effects of the child's deficiency on the mother: A study of mothers of mentally retarded, chronically ill, and neurotic children. *Am J Orthopsychiatry* 36: 595-608.

Çavuşoğlu H (1996) Kronik hastalıklı çocuğu olan ailelerin yaşadıkları güçlükler. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 3: 130-138.

Dağ İ (2002) Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi* 17:77-90.

Das Gupta B (1992) Perceived control and examination stress. *Psychology, Am J Hum Behav* 29: 31-34.

Dunn ME, Burbine T, Bowers CA ve ark. (2001) Moderators of stress in parents of children with autism. *Community Ment Health J* 37: 39-52.

Duygun T, Sezgin N (2003) Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi* 18:37-52.

Dyson LL (1991) Families of young children with handicaps:parental stress and family functioning. *Am J Ment Retard* 95: 623-629.

Dyson LL (1997) Fathers and mothers of school-age children with developmental disabilities: Parental stress, family functioning and social support. *Am J Ment Retard* 102: 267-279.

Faerstein L (1981) Stress and coping in families of learning disabled children: A literature review. *J Learn Disabil* 14: 420-423.

Folkman S, Lazarus RS (1980) An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior* 21: 219-239.

Folkman S, Lazarus RS, Dunkel-Schetter C ve ark. (1986) Dynamics of a stressful encounter: cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *J Pers Soc Psychol* 50: 992-1003.

Frey KS, Greenberg MT, Fewell RR (1989) Stress and coping among parents of handicapped children: A multidimensional approach. *Am J Ment Retard* 94: 240-249.

Friedrich WN, Friedrich WL (1981) Psychosocial assets of parents of handicapped and nonhandicapped children. *Am J Ment Defic* 85: 551-553.

Friedrich WN, Wiltturner LT, Cohen DS (1985) Coping resources and parenting mentally retarded children. *Am J Ment Defic* 90: 130-139.

Goldberg S, Marcovitch S, MacGregor D ve ark. (1986) Family responses to developmentally delayed preschoolers: etiology and the father's role. *Am J Ment Defic* 90: 610-617.

Gomez R (1998) Locus of control and avoidant coping: Direct, interactional and mediational effects on maladjustment in adolescents. *Pers Individ Dif* 24: 325-334.

Gowan JW, Johnson-Martin N, Goldman BD ve ark. (1989) Feelings of depression and parenting competence of mothers of handicapped and nonhandicapped infants: A longitudinal study. *Am J Ment Retard* 94: 259-271.

Haris VS, McHale SM (1989) Family life problems, daily caretaking activities, and the psychological well-being of mothers of mentally retarded children. *Am J Ment Retard* 94: 231-239.

Hovardaoğlu S (1997) Stres belirtileri ile durumsal ve sürekli kaygının yordanması. *Kriz Dergisi* 5: 127-134.

Kazak AE, Marvin RS (1984) Differences, difficulties and adaptation: Stres and social networks in families with a handicapped child. *Family Relations* 33:67-77.

Kim HW, Greenberg JS, Seltzer MM ve ark. (2003) The role of coping in maintaining the psychological well-being of mothers of adults with intellectual disability and mental illness. *J Intellect Disabil Res* 47:313-327.

Küçükler S (2001) Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi* 3: 1-11.

McKinney B, Peterson RA (1987) Predictors of stress in parents of developmentally disabled children. *J Pediatr Psychol* 62: 133-150.

Onbaşıoğlu M (2004) Stresle baş etmede zihinsel yöntemler. *Türk Psikoloji Bülteni*, 10: 34-35.

Parkes KR (1984) Locus of control, cognitive appraisal and coping in stressful episodes. *J Pers Soc Psychol* 46: 655-688.

Pelchat D, Ricard N, Bouchard JM ve ark. (1999) Adaptation of parents in relation to their 6-month-old infant's type of disability. *Child: Care, Health and Development* 25: 377-397.

Penley JA, Tomaka J, Wiebe JS (2002) The association of coping to physical and psychological health outcomes. *J Behav Med* 25: 551-603.

Petrosky MJ, Birkimer JC (1991) The relationship among locus of control, coping styles and psychological symptom reporting. *J Clin Psychology* 47:336-345.

Rotter JB (1966) Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol Monogr* 80:1-28.

Salisbury CL (1987) Stressors of parents with young handicapped and nondandicapped children. *Journal of the Division for Early Childhood* 11:154-160.

Saloviita T, Itälänmä M, Leinonen E (2003) Explaining the parental stress of fathers and mothers caring for a child with intellectual disability: a Double ABCX Model. *J Intellect Disabil Res* 47: 300-312.

Schilling RF, Schinke SP, Kirkham M (1985) Coping with a handicapped child: Differences between mothers and fathers. *Soc Sci Med* 21: 857-863.

Scott BS, Atkinson L, Minton HL ve ark. (1997) Psychological distress of parents of infants with Down Syndrome. *Am J Ment Retard* 102: 161-171.

Shapiro J (1983) Family reactions and coping strategies in response to the physically ill or handicapped child: A review. *Soc Sci Med* 17: 913-931.

Şahin NH, Durak A (1995) Stresle başa çıkma tarzları ölçeği: Üniversite öğrencileri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi* 10: 56-73.

Taanila A, Syrjä L, Kokkonen J ve ark. (2002) Coping of parents with physically and/or intellectually disabled children. *Child Care Health Dev* 28: 73-86.

Walker LS, Van Slyke DA, Newbrough JR (1992) Family resources and stress: a comparison of families of children with cystic fibrosis, diabetes and mental retardation. *J Pediatric Psychology* 17:327-343.

Wilkler L (1981) Chronic stresses of families with handicapped children. *Family Relations* 30:281-288.